

תקציר

ג'ויס ואן דה בילדט דה יונג,

"זכרון המהפכה המצרית של 1952: נרטיבים משתנים, 1970-2010"

מהפכות הן נקודות מפנה מרכזיות בהיסטוריה של אומות. הן מסמלות את תחילתו של עידן חדש, ומייצגות שבר מן העבר. ההנצחה של אירועים היסטוריים מרכזיים הינה חיונית לחיזוק הזהות הלאומית ולעיצוב הזיכרון הקולקטיבי; כלומר, האופן בו קבוצות בונות נרטיבים של עבר משותף דמיוני.

מהפכת ה-23 ביולי 1952 במצרים הייתה קו פרשת מים. לאחר שנים רבות של שלטון מלוכני, הדיחה קבוצת קצינים אשר כינו עצמם בשם "חרקת אל-צ'ובאת אל-אחראר" ("תנועת הקצינים החופשיים") את המלך פארוק. בתחילה זכתה המהפכה לתמיכה רחבה מכל שכבות הציבור בחברה המצרית. היא איחדה את האסלאמיסטים, הקופטים, השמאלנים והליברלים תחת מטרייה של התנגדות להתערבות חיצונית ולשחיתות המשטר המלוכני. הדחת המלך מן השלטון עוררה בקרב האזרחים תחושה כי שנים של התנגדות עממית הביאו לבסוף להישג ממשי בצורת חירות אמיתית לאזרחים. יתר על כן, הייתה הרגשה כללית כי המהפכה החזירה לבני העם המצרי תחושה של מעין כבוד, כאשר לראשונה מזה אלפיים שנה מצרים נשלטת על-ידי מצרי, גמאל עבד אל-נאצר, והנה מצרים לבד תקבע את גורלה.

שישים שנה לאחר מכן, משמעות המהפכה, האוריינטציה הרצויה שלה, חסרונותיה והישגיה נותרו נושא לדיון אינטנסיבי בחברה המצרית. השפעת המהפכה מורגשת עד היום - הרפורמות החקלאיות והחינוך החופשי שינו באופן יסודי את המבנה החברתי במצרים; הלאמת חברות, אדמות ומשאבים השפיעה באופן משמעותי על הכלכלה, ואילו רפורמות אחרות שיפרו את עוצמת הצבא המצרי וסייעו לפריחה תרבותית. עם זאת, חסרונות המהפכה, ובמיוחד היעדר הדמוקרטיה, הכלכלה החלשה וחוסר צדק חברתי, מוסיפים לשלוט בחברה המצרית. בחיפוש אחר לקחים מן העבר לעיצוב חזיונות חלופיים לעתיד, מטרות המהפכה, כיוונה ושיטותיה הוערכו כל הזמן מחדש בתקשורת המודפסת המצרית בין השנים

1970-2010.

נוסף על כך, המהפכה המריצה את "הפוליטיקה של הזיכרון": כלומר, מפלגות ותנועות מצריות שונות ניצלו חלקים נבחרים של המורשת המהפכנית כדי לשרת את מטרותיהם הפוליטיות בהווה. הקבוצות הפעילות ביותר בקידום הנרטיבים הייחודיים של המהפכה, שנבדקו בעבודת דוקטורט זאת, היו המשטר, ה'וופד', 'האחים המוסלמים', השמאלנים והנאצריסטים. לכל הקבוצות הללו היו מניעים לרצות ולהשפיע על עיצוב הזיכרון הקולקטיבי של המהפכה. עבודת דוקטורט זאת בוחנת את המאבק על עיצוב הזיכרון למהפכה המצרית של יולי 1952 בעת שלטונם של אנואר אל-סאדאת וחוסני מובארכ.

בשיח הרשמי של המשטר, המהפכה ומה שהיא סמלה השתנתה באופן משמעותי במהלך שנות שלטונם של סאדאת ומובארכ. עם זאת, הנצחת המהפכה ונאמנות מוצהרת לעקרונות המהפכה נותרו מרכזיים לשמירה על לגיטימיות המשטר. כאשר אנואר אל-סאדאת התמנה לנשיא מצרים לאחר מותו של נאצר בספטמבר 1970, משימתו הראשונה והקשה ביותר הייתה לצאת מצלו של קודמו הכריזמטי. סאדאת ניסה לשנות את זיכרון המהפכה בכדי להכשיר את עצמו כשליט ולהעלות את קרנו. לשם כך הדגיש את מגרעות המהפכה תחת נאצר, בעיקר בתחום הדמוקרטי. הוא עצמו טען כי הוא "תיקן" את פגמי המהפכה על ידי "המהפכה המתקנת" אותה הנהיג במאי 1971. הוא הציג את עצמו כמי שהשלים את מטרות מהפכת 1952.

יתר על כן, סאדאת עסק במאמצים שונים לשחזור ההיסטוריה, בהם פרסום זיכרונות, סקירות היסטוריות בנאומו הנצחה, והקמת ועדה לכתיבת תולדות מהפכת 1952. כל אלה היו מאמצים מודעים של כתיבת היסטוריה, וניסיון לעצב זיכרון קולקטיבי חלופי של המהפכה בה הושם דגש על תפקידו של סאדאת בהפלת השלטון המלוכני. בנוסף, סאדאת ניצל את טקסי יום המהפכה למתן תגובה לביקורת שהטיחו בו מתנגדיו. הוא ניצל את מורשת המהפכה לחיזוק הלגיטימיות והמדיניות שלו.

שינוי משמעותי בשיח המשטרי אירע בשנות שלטונו של חוסני מובארכ. בשל מרחק הזמן וחוסר מעורבותו האישי של מובארכ באירועים, ירדה הנצחת המהפכה מסדר היום המרכזי של המשטר. חגיגות יום המהפכה בשנות מובארכ ירדו בעוצמתם ובפזרנותם. בדרך כלל מובארכ העביר רק נאום אחד קצר יחסית בשבוע בו חל יום ה-23 ביולי. נאום זה הוקדש בעיקר לנושאים עכשוויים, ולא לבחינת המהפכה והישגיה. סביבתו

הפוליטית של מובארכ הייתה שונה מזו של סאדאת. מובארכ העלה את תולדות המהפכה בכדי ליצור תמיכה למאמצי המלחמה בטרור האסלאמי ולקידום האחדות הלאומית ומדיניותו האזורית.

מובארכ המשיך את המדיניות החדשה בה החל סאדאת. שינויים מדיניים מסוימים השפיעו על "אבני היסוד" של המהפכה, כדוגמת הרפורמות החקלאיות. בכדי להצדיק צעדים נועזים אלה, טען מובארכ כי המהפכה מסוגלת להסתגל ולחדש את עצמה לנסיבות המשתנות ולפי צרכי העם המצרי. הוא הציג עצמו כיוורש לגיטימי של מורשת המהפכה, והסתמך על הקריירה הצבאית שלו כהוכחה ליכולותיו למלא את תפקיד שליט מצרים. נושא מרכזי של יום המהפכה בתקופת שלטונו של מובארכ היה תפקיד הצבא כמגן העם המצרי. בשל כך, החגיגות התקיימו כמעט אך ורק בסביבות צבאיות.

קבוצות שונות בתוך החברה המצרית התחרו עם המשטר בנרטיב הנצחת המהפכה ללא הרף. עבודת דוקטורט זאת מבקשת לטעון כי במצרים סוכני זיכרון הוגדרו במידה רבה לאור קווים אידיאולוגיים. בחינת הזיכרונות השונים של מהפכת 1952 מראה כי שחקניה העריכו את ההיסטוריה על פי חזון אידיאולוגי למדינה, ולפי איך שהם תפסו את המונחים של שחרור, כבוד וקידמה. יחד עם זאת, עבודת דוקטורט זאת ממחישה כי השתקפות המהפכה הייתה קשורה תמיד למצב הפוליטי, החברתי והכלכלי הנתון במצרים. בדרך זו או אחרת, מבקרי מדיניותם של סאדאת ומובארכ העלו את מהפכת יולי כבסיס לדיון בפוליטיקה העכשווית. תוך כדי קידום נרטיבים שונים מאוד על מהפכת 1952, הם השתמשו בעבר לקידום המטרות הפוליטיות הנוכחיות שלהם.

נושאים שונים שלטו בשיח הציבורי סביב ימי השנה של מהפכת יולי מאז מותו של נאצר. נקודת המוצא להערכות רבות הייתה הגשמת "ששת העקרונות" של המהפכה, שהוכרזו על ידי הקצינים החופשיים מיד עם כניסתם לשלטון. אלו כללו חיסול הפיאודליזם, הקולוניאליזם והקפיטליזם; הגשמת עיקרון הצדק החברתי, חיזוק הצבא והקמת מערכת דמוקרטית יציבה. בזמן בו פרצה המהפכה, כל השחקנים הפוליטיים במצרים הזדהו עם ששת העקרונות של המהפכה, והמשיכו לעשות זאת עשרות שנים לאחר גיבושם. יחד עם זאת, ניתוח השיח המוצג בעבודת מחקר זו ממחיש את המחלוקות העיקריות לגבי משמעות העקרונות הללו ואת הדרך הנכונה ליישם לדעתם של השחקנים המרכזיים בה. הערכים והמטרות שנדונו לרוב ביחס למהפכה היו דמוקרטיה, אנטי-אימפריאליזם, אסלאם, ערביות וסוציאליזם.

הליברלים מחו נגד המשטר הסמכותי שיצרו מנהיגי המהפכה. מפלגת ה'וופד', שהייתה הגדולה ביותר קודם שנת 1952, טענה כי היא הקימה את הסיסמאות הלאומיות והתוכניות שסללו את הדרך למהפכה. הם האשימו את מנהיגי המהפכה בביזוי הישגיהם, ופיארו את התקופה הטרומ מהפכנית תוך שהם מציגים עצמם כאלטרנטיבה למשטר הנוכחי. אכן, זיכרון ה'וופד' של המהפכה הדגיש את התקופה שקדמה לשנת 1952 ובייחוד את מהפכת 1919. מן הצד השני, המרקסיסטים חשו כי המשטר המהפכני לא יישם באמת עקרונות סוציאליסטיים אמיתיים. לשיטתם, המעבר מן האוריינטציה הלאומנית של המהפכה לסוציאליזם היה בלתי נמנע להצלחתה. הסוציאליזם נשאר הדרך היחידה להשלים את המהפכה ולהגיע אל מטרותיה.

הנאצריסטים, שהועברו אל השוליים על ידי המשטר מאז שנות ה-70, האשימו את סאדאת ומובארכ בבגידה בנאצריזם ובפילוסופיה של המהפכה. לעומתם, האחים המוסלמים מתחו ביקורת על אופייה החילוני של המהפכה. הם גם הדגישו כי תנועתם הייתה שחקן מרכזי באירועי 1952, אך נדחתה מאוחר יותר על ידי נאצר, ובשל כך נושל ארגונם מעמדות כוח. לדעתם, סאדאת ומובארכ הפנו את המהפכה ממטרותיה במאבק על האימפריאליזם ופגעו בעצמאות הכלכלית של מצרים עם מדיניותם. כל הקבוצות זכרו פרקים שונים של העבר המצרי כחיוביים או שליליים, על בסיס עמדתם הפוליטית והאידיאולוגיה שלהם, ועל פי מה שהם ראו כמסלול הנכון עבור מצרים.

אינטלקטואלים ופרשנים לקחו אף הם חלק בשיח הביקורתי על המהפכה. הם בחנו את הישגיה וחולשותיה של המהפכה בכדי להציג לקחים מניסיון העבר ולתת המלצות לעתיד. הם גם עוררו דיון על תקופות המהפכה שעוותו או נסתרו בנרטיב המשטרי. הדוגמא הבוטה ביותר לכך היא הנשיא הנשכח מוחמד נגיב, ששמו נמחק מן ההיסטוריה הלאומית על ידי המשטר. רק לאחר מותו בשנות ה-80 החל דיון על שנותיו בשלטון (1952-1954). מתוך הצגתו כתומך בדמוקרטיה, סיפור חייו של נגיב הובא על ידי קבוצות שונות בהקשר של חוסר הדמוקרטיה המתמשך וסוגיות בכתיבת ההיסטוריה הלאומית. כמו כן, זיכרונו של הקצין החופשי המרקסיסטי יוסף סידיק שימש ככלי לדיון על השלבים המכריעים של שנות המהפכה הראשונות והחמצת ההזדמנות לקיים מערכת דמוקרטית. יתר על כן, האינטלקטואלים ביקרו את מובארכ על הבטחתו הכושלת להקים מוזיאון למהפכה, ולא אחת עלתה השאלה מתי תיכתב ההיסטוריה המלאה של המהפכה.

לכל עבר יש פוטנציאל להיות סימן של אחדות ושל חלוקה. המהפכה וזיכרונה מילאו את שתי הפונקציות הללו בעת ובעונה אחת. עבודת דוקטורט זו מראה כי לא קיים זיכרון קולקטיבי אחד של המהפכה, אלא כמה. מפלגות ותנועות שונות דרשו 'בעלות' על המהפכה - לא בדיוק כפי שהייתה, אלא כפי שהן זכרו אותה. רבים יסכימו כי המהפכה הייתה ביטוי לרצון עממי, אך התשובה לשאלה כיצד היא הייתה צריכה להמשיך נתונה למחלוקות רבות. בהנחה כי תפקיד הזיכרון הוא לעצב זהות לאומית, מחקר זה מבקש לשפוך אור על התפיסה העצמית של המצרים, על השקפת עולמם, ועל התפקיד המרכזי של המהפכה במשא ומתן על הזהות הלאומית המצרית.

מחקר זה אינו עוסק בבחינת עובדות היסטוריות של המהפכה, אלא בייצוג מהפכת יולי בשיח ההיסטורי והפופולרי של מצרים כפי שזה בא לידי ביטוי בתקשורת המודפסת. העבודה מבקשת להראות כיצד נעשה שימוש בנרטיבים היסטוריים במאבק על היווצרות הזיכרון הקולקטיבי. מחקר זה מתמקד בשאלה כיצד במשטר המצרי והחברה המצרית זוכרים ומפרשים את מהפכת 1952, כיצד נבנית משמעות העבר, וכיצד הוא משתנה עם הזמן.